

Część V

Studia przypadków

Fot. Urszula Maryszynin, HumanDoc

ROZDZIAŁ 26

Studium przypadku – Arktyka

Obszary podbiegunowe to szczególnie istotne strefy dla życia całej planety. Choć na pierwszy rzut oka wykazują wiele podobieństw i dość często analizuje się je wspólnie, to jednak należy pamiętać, iż są to regiony, które pod względem przyrodniczym, ale przede wszystkim społeczno-politycznym, posiadają wiele istotnych różnic determinujących ich status oraz formy obecnej i przyszłej ochrony. Szczególnie status polityczny Arktyki oraz względna dostępność sprawiają, iż jej rola i znaczenie systematycznie wzrastają i już dziś postrzega się obszar „dalekiej Północy” jako jeden z potencjalnych teatrów rywalizacji międzynarodowej. Zarazem należy pamiętać, iż Arktyka (podobnie jak Antarktyka) jest szczególnie wrażliwa na postępujące zmiany klimatyczne. Region ten ociepla się trzy razy szybciej niż reszta Ziemi, ale skutki oddziałują na cały glob.

Gdzie sięga Arktyka?

Arktykę tworzy obszar w zdecydowanej większości pokryty lodem, Ocean Arktyczny wraz z przylegającymi doń lądami i wyspami. Granice Arktyki w ujęciu klimatyczno-ekologicznym wyznacza lipcowa izoterma (czyli linia na mapie pogody łącząca punkty na Ziemi mające tę samą średnią temperaturę w tym samym czasie) wynosząca $+10^{\circ}\text{C}$. Warto wskazać, iż najniższa zarejestrowana temperatura na półkuli północnej plasuje się na poziomie $-69,6^{\circ}\text{C}$ i odnotowana została niedaleko najwyższego punktu pokrywy lodowej Grenlandii w 1991 r. Dla porównania, najniższą zarejestrowaną temperaturę na Ziemi odnotowano na Antarktydzie w stacji Vostok w 1983 r. i było to $-89,2^{\circ}\text{C}$.

Inne podejście wyznacza granicę Arktyki kołem podbiegunowym północnym. Najszerszy wymiar ma propozycja *Arctic Human Development Report* z 2002 r., gdzie granica Arktyki obejmuje całą Alaskę, obszary Kanady na północ od równoleżnika 60°N wraz z północnymi częściami regionów Quebec i Labrador, całą Grenlandię, Wyspy Owcze i Islandię, północne części Norwegii, Szwecji, Finlandii oraz Rosji, gdzie południowa granica mniej więcej pokrywa się z kołem podbiegunowym północnym¹.

¹ O.R. Young, N. Einarsson, *Introduction: Human Development in the Arctic*, w: *Arctic Human Development Report*, eds. N. Einarsson, J.N. Larsen, A. Nilsson, O.R. Young, Stefansson Arctic Institute, Akureyri 2004, s. 17–18.

Longyearbyen – stolica Svalbardu

Longyearbyen jest najdalej wysuniętą na północ stałą osadą ludzką. To także administracyjna stolica regionu Svalbard i zarazem jego największe, bo liczące ok. 2400 mieszkańców, miasto. Założone zostało w 1906 r. przez amerykańskiego właściciela firmy górniczej Johna Munroe Longeara, który nazwał je Longear City. W 1916 r. Longear sprzedał i miasto, i tereny górnicze je okalające Store Norske Spitsbergen Kulkopani, która zmieniła nazwę miasta na Longyearbyen. Aż do 1989 r. miasto było absolutnie prywatnym przedsięwzięciem norweskiej firmy. Szkoły, opieka zdrowotna, sklep czy stacja benzynowa były przez nią zarządzane. Mało tego, aż do 1980 r. w mieście posługiwano się tylko prywatną walutą SNSK. Od roku 1990 następuje systematyczny proces „normalizacji” statusu Longyearbyen. Powołano m.in. Radę Svalbardu będącą namiastką samorządności, którą w 2002 r. przekształcono w Radę Gminy Longyearbyen (Longyearbyen Lokalstyre), na którą przeniesiono odpowiedzialność za usługi społeczne.

Longyearbyen jest bardzo specyficznym miejscem do życia, pod wieloma względami unikalnym w skali całego globu. Według norweskiego urzędu statystycznego średni czas zamieszkiwania na Svalbardzie wynosi 7 lat. Z ciekawych faktów z życia w najdalej wysuniętym na północ mieście warto wymienić następujące: w centrum miasta są osobne ścieżki dla skuterów śnieżnych; jest tam tylko jeden sklep spożywczy, a ulice mają numery zamiast nazw. W Longyearbyen nie można posiadać kotów ze względu na ochronę bogatej i unikalnej populacji arktycznego ptactwa. Ważną tradycją jest zdejmowanie butów przed wejściem do hoteli czy restauracji, co wynika z „węglowej” przeszłości miasta (buty zdejmowano, by nie wnosić pyłu węglowego do pomieszczeń). Jeden z najbardziej znanych mitów dotyczących Longyearbyen wiąże się z „zakazem umierania”. To oczywiście nieprawda, choć w każdym mieście tkwi ziarno prawdy. W Longyearbyen jest zakaz pochówku. Wprowadzony został w 1950 r., gdy odkryto, że ciała mieszkańców zmarłych w wyniku pandemii grypy hiszpanki w 1918 r. z uwagi na warunki klimatyczne nie zaczęły się rozkładać, stanowiąc potencjalne źródło nowych zakażeń. Co więcej, istnieją poważne obawy, iż zwłoki pochowane na lokalnym cmentarzu nadal mogą zawierać żywe szczepy wirusa, który odpowiadał za śmierć ok. 5% światowej populacji w latach 1918–1919. Obecnie osoby ciężko chore przenoszone są do kontynentalnej Norwegii, a gdy jednak ktoś w Longyearbyen umrze, to jego zwłoki także przewożone są na kontynent w celu pochówku.

W roku 2008 w Longyearbyen utworzono Globalny Bank Nasion. Obecnie znajduje się tam ok. 1,1 mln nasion ponad 5,5 tys. gatunków roślin jadalnych z całego świata. Stąd też nazywany jest on „współczesną Arką Noego”. Longyearbyen jest także ośrodkiem akademickim, gdzie studiuje ok. 350 studentów, z których każdy musiał nauczyć się posługiwać bronią. Jest to na tych terenach niezwykle przydatna umiejętność, gdyż wymaga się, by każda osoba wychodząca poza miasto posiadała przy sobie karabin, by ochronić się przed niedźwiedziami polarnymi; a tych na całym archipelagu jest ok. 3 tys. Oczywiście do niedźwiedzi absolutnie strzelać nie wolno, a jedynie trzeba je odstraszyć hukiem wystrzału.

Arktykę zamieszkuje ok. 4 mln mieszkańców² w granicach ośmiu państw: Rosji, Kanady, Stanów Zjednoczonych, Norwegii, Szwecji, Finlandii, Islandii i Danii (Grenlandia). Ludność rdzenna Arktyki stanowi obecnie ok. 10% populacji. Możemy wyróżnić wśród nich ponad 40 grup etnicznych, w tym: Saami (zamieszkują w rejonach okołobiegunowych Finlandii, Szwecji, Norwegii i północno-zachodniej Rosji – szerzej zob. rozdział 16. *Spółeczności rdzenne*), Nieńcy, Chantowie, Ewenkowie i Czuczcze (Rosja), Aleuci, Jupikowie i Eskimosi – Inupiat

² *Projected Population Trends in the Arctic*, European Environment Agency, 14.06.2017, https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/daviz/projected-population-trends-in-the-arctic/#tab-chart_2 [dostęp: 12.01.2022].

(Stany Zjednoczone – Alaska), Inuici – Inuvialuit (Kanada) i Eskimosi – Kalaallit (Dania – Grenlanda)³.

Status polityczno-prawny Arktyki

Status prawny Arktyki nigdy nie został w specjalny sposób uregulowany. Jej obszar *de facto* kontrolowany jest przez państwa arktyczne (posiadające swoje terytorium w granicach Arktyki), które wysuwają roszczenia terytorialne względem tego regionu. W samej dyskusji dotyczącej podziału/kontroli Arktyki możemy wyróżnić kilka dominujących koncepcji. Najstarszą jest **koncepcja sektorów**, która zakłada, iż państwa posiadające swoje terytoria w Arktyce rozciągają swoją jurysdykcję według zasady „przylegania i ciągłości”, a granice wyznaczają południki ciągnące się od bieguna do granic danego kraju. Według tej koncepcji całe terytorium Arktyki podzielone jest tym samym na pięć sektorów przynależnych: Kanadzie, Rosji (jako następcy Związku Radzieckiego), Stanom Zjednoczonym, Norwegii i Danii. Pierwszym państwem, które wysunęło roszczenie względem Arktyki i zarazem wyznaczyło swój sektor, była w 1925 r. Kanada. W roku 1926 identyczne decyzje powziął Związek Radziecki. Wysunięcie roszczeń przez dwa największe państwa arktyczne wyznaczyło „teoretyczny” zakres sektora amerykańskiego, a wraz z uznaniem suwerenności Danii nad całą Grenlandią (1933 r.) oraz Norwegii nad Spitsbergenem (1920 r.) także sektorów duńskiego i norweskiego. Koncepcja sektorów nie uzyskała aprobaty społeczności międzynarodowej oraz części państw arktycznych ze Stanami Zjednoczonymi na czele⁴. W przypadku USA wiązało się to przede wszystkim ze sprzeciwem wobec uznania Przejścia Północno-Zachodniego za wewnętrzne wody Kanady. W przypadku zastosowania koncepcji sektorów wskazana droga morska byłaby w całości kontrolowana przez Kanadę. Co ciekawe, współczesne roszczenia Danii, mimo iż oparte na prawie morza, pokrywają się z przypisanym jej teoretycznie sektorem, rozciągając się między południkami 10°W i 60°W⁵.

Nieuznawanie roszczeń terytorialnych do Arktyki oraz protesty przeciw jednostronnym decyzjom dotyczącym tego obszaru, jak choćby wobec przyjętej przez Kanadę ustawy *Arctic Water Pollution Act*, w myśl której państwo to przyznawało sobie prawo do regulowania kwestii dotyczących zapobiegania zanieczyszczeniom wód arktycznych, wskazywały na potrzebę wypracowania jak najbardziej powszechnie uznawanych rozwiązań. Takim stało się przyjęcie w 1982 r.

³ *Rdzenni mieszkańcy*, Polarpedia, <https://polarpedia.eu/pl/rdzenni-mieszkatcy/> [dostęp: 12.01.2022].

⁴ J. Symonides, *Status prawny i roszczenia do Arktyki oraz Bieguna Północnego*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 1, s. 33–34.

⁵ J. Wojas, *Koncepcje statusu prawnego Arktyki*, „Adam Mickiewicz University Law Review” 2005, vol. 5, s. 44.

Pyramiden – opuszczone miasto górnicze na Svalbardzie

Popiersie Lenina na opuszczonym centralnym placu Pyramiden

Źródło: Bjoertvedt, *Nybyen vannforsyningsanlegg, Nybyen, Longyearbyen, Svalbard*, Wikimedia Commons, 11.08.2012, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piramida_Svalbard_IMG_6283.JPG [dostęp: 6.07.2022].

W roku 1910 szwedzka ekspedycja odkryła złoża węgla kamiennego na Svalbardzie, jednak ze względu na ich trudną dostępność tereny te odsprzedano w 1927 r. Rosjanom. W latach 30. zaczęła powstawać infrastruktura wydobywcza miasta górniczego Pyramiden. Nazwa została nadana od wznoszącej się nad nim góry w kształcie egipskiej piramidy. Rozwój miasta zatrzymała na kilka lat II wojna światowa; ponownie wznowiono wydobycie od 1947 r. Szczególny rozwój nastąpił od lat 60. do 80. XX w. Ze względu na dobre zarobki do Pyramiden na dwuletnie kontrakty przybywali specjaliści ze Związku Radzieckiego. Infrastruktura miejska wzbogacona została szczególnie w sferach sportowej i kulturalnej. Powstały kompleks sportowy im. Jurija Gagarina, dom kultury, kino czy biblioteka z ok. 50 tys. woluminów. W aktywnościach sportowo-kulturalnych brało udział wówczas nawet 90% mieszkańców, inicjatywy tych w latach 80. było ok. tysiąca. W mieście powstały także żłobek, przedszkole i szkoła. Co ciekawe, od 1958 r. jedzenie dla mieszkańców było bezpłatne.

Rozwój miasta brutalnie został przerwany w połowie lat 90. XX w. W roku 1996 miała miejsce katastrofa lotnicza, w której zginęło ponad 140 mieszkańców Pyramiden. Katastrofa ta oraz zła koniunktura na węgiel w latach 90. XX w. przyczyniły się do decyzji o zamknięciu wydobywania i *de facto* likwidacji miasta. Ostatnią tonę węgla wydobyto 31 marca 1998 r. Łącznie w latach 1955–1998 w Pyramiden wydobyto ok. 9 mln t węgla, z czego ok. milion wykorzystano w lokalnej elektrowni, a resztę wyeksportowano.

Dziś Pyramiden jest jedną z ważniejszych destynacji turystycznych na Svalbardzie, może pochwalić się doskonałymi zachowaną infrastrukturą górniczą oraz miastem z położonym najdalej na północ pomnikiem z popiersiem Lenina. Zarazem należy pamiętać, iż na Svalbardzie nadal funkcjonuje inne rosyjskie miasto – Barentsburg. Zamieszkuje je obecnie ok. 450 osób (w 90% Ukraińców) i znajduje się tam konsulats Federacji Rosyjskiej.

Konwencji o prawie morza⁶ (weszła w życie w 1994 r.), która jest obecnie jedynym kompleksowym ujęciem prawnym dotyczącym wykorzystywania Oceanu Światowego. Dokument ten wiąże 167 państw (Stany Zjednoczone nie ratyfikowały).

⁶ Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawie morza, op. cit.

wały Konwencji, ale uznają ją jako formę kodyfikacji zwyczajowego prawa morza), co m.in. przyczyniło się do wycofania roszczeń terytorialnych do Arktyki (m.in. przez Kanadę i Związek Radziecki / Rosję), a tym samym ostatecznego odejścia od teorii sektorów.

Na podstawie Konwencji o prawie morza państwa arktyczne ustanowiły wyłączne 200-milowe strefy ekonomiczne (cz. V, art. 56), w których realizują suwerenne prawa do badań, eksploatacji i ochrony zasobów naturalnych (żywych i nieożywionych), wód morskich oraz dna morskiego i jego podziemia. Przyjęte Konwencją rozwiązania z jednej strony usunęły problem sektorów (na podstawie których swoje roszczenia wysuwały *de facto* tylko Kanada i Związek Radziecki / Rosja), ale zarazem stały się podstawą roszczeń do szelfu kontynentalnego sięgającego aż do 350 mi, licząc od linii podstawowej, a tym samym i bogactw naturalnych tam się znajdujących. W Konwencji przyjęto bowiem szeroką definicję szelfu kontynentalnego państwa nadbrzeżnego, która „obejmuje dno morskie i podziemie obszarów podmorskich, które rozciągają się poza jego morzem terytorialnym na całej długości naturalnego przedłużenia jego terytorium lądowego do zewnętrznej krawędzi obrzeża kontynentalnego albo na odległość 200 mil morskich od linii podstawowych, od których mierzy się szerokość morza terytorialnego, gdy zewnętrzna krawędź obrzeża kontynentalnego nie sięga do tej odległości [...] Obrzeże kontynentalne stanowi podwodne przedłużenie masywu lądowego państwa nadbrzeżnego i składa się z dna i podziemia szelfu, zbocza i wzniesienia. Nie obejmuje ono dna oceanicznego na dużych głębokościach wraz z jego grzbietami ani podziemiami”⁷.

Roszczenie do szelfu kontynentalnego na obszarze Arktyki wysunęły Rosja i Norwegia. Szczególnie roszczenie Rosji z 2001 r. (ponowione w 2015 r.) sięga głęboko w głąb Arktyki środkowej aż do Bieguna Północnego. Rosja wskazała w nim, iż szelf arktyczny i dno syberyjskie stanowią jedną całość, a przebiegające tam podwodne pasma wzniesień: Grzbiet Łomonosowa oraz Grzbiet Mendelewa, są przedłużeniem kontynentu euroazjatyckiego. Symbolicznym wyrazem działań rosyjskich było umieszczenie na Biegunie Północnym (dokładniej na dnie Oceanu Arktycznego na głębokości 4200 m) kapsuły z flagą rosyjską. W roku 2007 swoje roszczenia względem granicy szelfu kontynentalnego przedstawiła Norwegia. Największe kontrowersje wzbudza ta ich część, która dotyczy archipelagu Spitsbergen. Na mocy traktatu paryskiego z 1920 r. przynależą on do Norwegii, ale wszystkie strony traktatu (w tym Polska) uzyskały pewien zakres praw do prowadzenia działalności gospodarczej, co oznacza, iż norweskie roszczenia do szelfu kontynentalnego naruszają jego postanowienia⁸ (zob. ramka *Pyramiden – opuszczone miasto górnicze na Svalbardzie*).

Osobną kwestią jest symboliczne, ale zarazem prestiżowe zwierzchnictwo nad Biegunem Północnym. Roszczenia rosyjskie do szelfu kontynentalnego

⁷ Ibidem, s. 36.

⁸ Ibidem, s. 40–42.

Turystyka arktyczna

Daleką Północ spowija swoista magia, nie dziwi więc, iż mimo znacznych trudności, a tym samym i wysokich kosztów, przyciąga ona nie tylko naukowców, ale także turystów spragnionych zetknięcia z niedostępną, surową przyrodą oraz kulturą miejscowych ludów. Pierwszy boom turystyczny na Arktykę miał miejsce już w 1880 r. Jednak dopiero w XXI w. skala turystyki arktycznej przybrała na sile. W 2007 r. ruch statków turystycznych w rejonie kanadyjskiego Nunavutu oraz Grenlandii wzrósł pięciokrotnie. Najważniejszym kierunkiem turystycznym w Arktyce jest Svalbard. Według danych touroperatorów rejsów wycieczkowych w 2000 r. region ten odwiedziło ok. 30 tys. turystów, by w 2016 r. osiągnąć pułap ok. 80 tys. odwiedzających. Dynamiczny wzrost turystyki niesie za sobą znaczący wpływ dla tamtejszego środowiska naturalnego oraz mieszkańców. Najważniejsze zagrożenie stanowią zanieczyszczenie wód przez statki wycieczkowe oraz zakłócanie naturalnych siedlisk przez różne ekstremalne aktywności. Z drugiej strony, rozwój turystyki przynosi znaczące wpływy do budżetu Svalbardu – w 2018 r. było to ok. 110 mln NOK. Turyści mają także szansę zaznajomić się z lokalną kulturą oraz uczyć się, jak ważna jest ochrona dziedzictwa naturalnego.

dochodzą jednak do Bieguna i nie wykraczają poza niego. Wiąże się to z tym, iż Grzbiet Łomosowa mógłby stać się podstawą roszczenia do Bieguna Północnego także dla Danii i Kanady. Co więcej, Dania może także podnieść kwestię położenia Bieguna Północnego w szelfie grenlandzkim. Dlatego też Rosja swoje roszczenia utrzymuje w ramach sektora, którego granicą północną jest właśnie Biegun, co może być traktowane jako swoista propozycja, by i pozostałe państwa arktyczne traktowały go jako punkt styku granic swoich szelfów⁹.

Rada Arktyczna

Obecnie najważniejszą płaszczyzną współpracy w Arktyce jest **Rada Arktyczna (RA)** powołana w Ottawie 19 września 1996 r. Wówczas to osiem państw arktycznych w przyjętej deklaracji zobowiązało się do współpracy

i koordynacji działań w rejonie arktycznym z uwzględnieniem ludów rdzennych w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz ochrony środowiska. Powołanie Rady Arktycznej było ukoronowaniem procesu współpracy międzynarodowej (szczególnie w zakresie ochrony środowiska w Arktyce) zapoczątkowanego przemówieniem Pierwszego Sekretarza Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego Michaiła Gorbaczowa w 1987 r., w którym wezwał on do wyjścia poza sporne kwestie i ustanowienia Arktyki strefą pokoju i owocnej współpracy.

W RA wyróżnia się trzy kategorie członkostwa. Pierwszą i najważniejszą są państwa członkowskie (osiem państw arktycznych), drugą stali uczestnicy – sześć organizacji ludów rdzennych, a trzecią obserwatorzy. Status obserwatora może zostać przyznany państwom pozaarktycznym, organizacjom międzynarodowym oraz organizacjom pozarządowym, które mogą wnieść wkład w prace Rady.

Decyzje podejmowane w ramach prac Rady są wynikiem konsensusu i mają formę zaleceń. Pracami Rady kieruje rotacyjnie jedno z państw (kadencja trwa 2 lata) przy pomocy stałego sekretariatu, powołanego w 2011 r. z siedzibą w Tromsø. Agendę współpracy na poziomie rządowym stanowią spotkania

⁹ Ibidem, s. 44.

ministrów, które odbywają się co 2 lata na zakończenie przewodnictwa danego kraju, oraz wiceministrów. Poziom wykonawczy realizowany jest przez wyższych urzędników arktycznych, którzy kierują pracami Rady pomiędzy spotkaniami ministerialnymi – w skład zebrań wchodzi najczęściej wysocy rangą przedstawiciele ministerstw spraw zagranicznych każdego z państw członkowskich. To oni koordynują działania Rady, które realizowane są w sześciu wyspecjalizowanych grupach roboczych¹⁰.

Rada Arktyczna – mimo iż nie jest organizacją międzynarodową, a tym samym nie posiada zbyt dużych możliwości decyzyjnych i finansowych – stała się najważniejszym forum współpracy w regionie. O roli Rady Arktycznej świadczy też to, że status stałego obserwatora posiada 35 państw i organizacji, w tym Unia Europejska, Chiny, Niemcy, Francja czy Polska, która posiada status stałego obserwatora od 1998 r. Szczególnie w pracach grup roboczych rola i zaangażowanie obserwatorów mają kluczowe znaczenie.

Niewątpliwie największym sukcesem Rady Arktycznej jest utrzymanie Arktyki jako strefy pokoju. Pomimo napięć pomiędzy państwami arktycznymi w innych częściach świata przez ponad 25 lat funkcjonowania RA udało się rozwijać współpracę w zakresie tzw. miękkiego bezpieczeństwa. Współpraca straży wybrzeża USA i Rosji przyczyniła się do powołania Arktycznego Forum Straży Wybrzeża (Arctic Coast Guard Forum), którego celem jest zwiększenie interoperacyjności służb państw arktycznych.

Współpraca państw arktycznych w ramach RA zaowocowała powstaniem m.in. Uniwersytetu Arktyki czy Arktycznego Forum Gospodarczego oraz wprowadzeniem w życie trzech umów międzynarodowych dotyczących ratownictwa, współpracy naukowej oraz ochrony środowiska. Ponadto przygotowany na zlecenie RA w 2017 r. raport dotyczący żeglugi morskiej przyjęty został przez Międzynarodową Organizację Morską jako prawnie wiążący kodeks bezpieczeństwa dla statków na zalodzonych wodach¹¹.

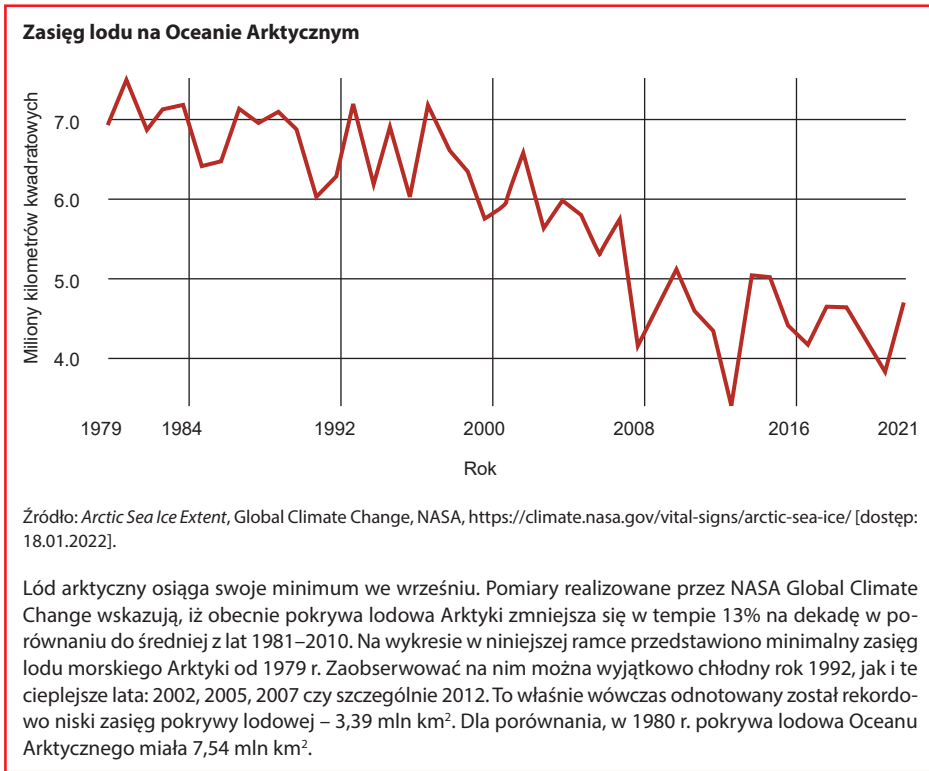
Rada Arktyczna odegrała znaczącą rolę we włączeniu ludów rdzennych w procesy konsultacyjne dotyczące Arktyki. Organizacje ludów rdzennych mające status stałych uczestników Rady posiadają własny Sekretariat, z zarządkiem, wyodrębnionym budżetem i planem działania. Ochrona dziedzictwa kulturowego rdzennych mieszkańców Arktyki stała się ważną częścią podejmowanych przez Radę działań¹². Obecnie jako stali uczestnicy RA funkcjonują następujące organizacje ludów rdzennych: Okołopólna Rada Inuitów (Inuit Circumpolar Council, ICC), Rada Saamów, Rosyjskie Stowarzyszenie

¹⁰ M. Madej, *Problemy i wyzwania Arctic Governance*, „Poliarchia” 2014, nr 2, s. 85–87.

¹¹ P. Markiewicz, *Wyzwania dla Rady Arktycznej: konkurencja między wielkimi mocarstwami czy multilateralizm*, „Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Strategic File” 2021, nr 4(96), s. 2, <https://pism.pl/upload/images/artykuly/18715e51-4f64-4ac0-a1a8-282560858beb//1621502302759.pdf> [dostęp: 17.01.2022].

¹² Z. Śliwa, *Rada Arktyczna jako forum pokojowej współpracy w Arktyce*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2020, nr 14(2), s. 225–226.

Małych Ludów Rdzennych Północy, Syberii i Dalekiego Wschodu (RAIPON), Międzynarodowe Stowarzyszenie Aleutów (Aleut International Association, AIA), Międzynarodowa Rada Gwich'in (International Gwich'in Council, IGC) oraz Arktyczna Rada Atapasków (Arctic Athabaskan Council, AAC). Organizacje ludów rdzennych (szczególnie ICC oraz Rady Samów) miały znaczący wpływ na budowanie globalnego ruchu ludów rdzennych i formułowania ich praw na forum ONZ. Ponadto odegrały znaczącą rolę w procesie konsultacyjnym prowadzącym do przyjęcia Konwencji Sztokholmskiej o trwałych zanieczyszczeniach organicznych oraz Konwencji z Minamata w sprawie rtęci¹³.

Należy także wspomnieć o przyjętej w 2019 r. umowie mającej zapobiegać nieuregulowanym pełnomorskim połowom w środkowej części Oceanu Arktycznego. Umowę podpisały nie tylko państwa arktyczne, ale także Chiny, Japonia, Korea Południowa oraz Unia Europejska. Jest to pierwszy w historii międzynarodowy system ochronny dla pełnomorskich łowisk arktycznych, które

¹³ P. Graczyk, A. Stępień, M. Śmieszek, M. Łuszczuk, *Zarządzanie regionem i międzynarodowa współpraca polityczna*, w: *Cele i narzędzia polskiej polityki arktycznej*, red. Eidem, Departament Polityki Europejskiej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, Warszawa 2015, s. 79–80.

w wyniku zmian klimatycznych coraz bardziej narażone są masową eksploatację niszczącą równowagę ekosystemu¹⁴.

Zmiany klimatyczne i nowe wyzwania przed Arktyką

Pogłębiający się proces zmian klimatycznych szczególnie mocno oddziałuje na Arktykę. Jak podaje grupa robocza Rady Arktycznej – Arctic Monitoring and Assessment Program, w latach 1971–2019 średnia roczna temperatura na Arktyce wzrosła o 3,1°C, gdy dla reszty globu było to ok. 1°C¹⁵. Ponadto pojawiły się nieodnotowywane dotychczas zjawiska, jak deszcz. W sierpniu 2021 r. na szczycie grenlandzkiego lodowca, na wysokości 3200 m npm, przez kilka godzin padał niezwykle intensywny deszcz. Nowe modele odnoszące się do zmian klimatycznych wskazują, iż w drugiej połowie XXI w. to deszcz może być dominującym opadem na Grenlandii¹⁶. Zdarzenia takie potęgują i przyspieszają proces topnienia wiecznej zmarzliny. Lodowce Grenlandii znikają siedem razy szybciej niż jeszcze w latach 90. XX w. Co gorsza, coraz mniej pewne jest, czy uda się zatrzymać proces ich totalnego zaniku. Dlaczego to takie ważne? Na lodowcach Grenlandii zmagazynowany jest lód, który gdy się roztopi, podniesie poziom światowych mórz o 7,42 m¹⁷! Ponadto topnienie lądolodów prowadzi do uwalniania się „zmagazynowanego” tam metanu, który jest gazem cieplarnianym 25 razy silniejszym niż CO₂, co jeszcze bardziej wpłynie na zmiany klimatyczne i spotęguje cały proces¹⁸ (zob. ramka *Zasięg lodu na Oceanie Arktycznym*).

Zmiany zachodzące w środowisku naturalnym odślaniają nowy format wyzwań, jakie pojawiają się przed tym regionem i przewartościowują znaczenie Arktyki, gdzie – co należy podkreślić – zderzają się interesy najważniejszych graczy na Ziemi. Stąd warto spośród wielu płaszczyzn wyróżnić dwie: ekonomiczną i militarną, które w największym stopniu determinować będą przyszłość Arktyki,

¹⁴ Środkowa Arktyka: UE zawrze umowę przeciwko nieuregulowanym połowom, Rada Unii Europejskiej, 4.03.2019, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2019/03/04/central-arctic-eu-to-enter-agreement-against-unregulated-fishing/> [dostęp: 14.01.2022].

¹⁵ M. Perzyński, *Arktyka ogrzewa się szybciej niż inne części świata. To fatalna wiadomość dla tamtejszych zwierząt*, Biznes Alert, 4.12.2021, <https://biznesalert.pl/arktyka-ogrzewa-sie-szybciej-niz-inne-czesci-swiata-to-fatalna-wiadomosc-dla-zyjacych-tam-zwierzat/> [dostęp: 13.01.2022].

¹⁶ M.R. McCrystall, J. Stroeve, M. Serreze, B.C. Forbes, J.A. Screen, *New Climate Models Reveal Faster and Larger Increases in Arctic Precipitation than Previously Projected*, “Nature Communications” 2021, No. 12, Art. 6765, s. 1–11, <https://doi.org/10.1038/s41467-021-27031-y> [dostęp: 6.07.2022].

¹⁷ B. Davies, *Calculating Glacier Ice Volumes and Sea Level Equivalents*, Antarctic Glaciers, 14.06.2021, <https://www.antarcticglaciers.org/glaciers-and-climate/estimating-glacier-contribution-to-sea-level-rise/> [dostęp: 14.01.2022].

¹⁸ M. Popkiewicz, *Mit: Wolna od lodu Arktyka to same korzyści*, Nauka o Klimacie, 28.11.2013, <https://naukaoklimacie.pl/fakty-i-mity/mit-wolna-od-lodu-arktyka-to-same-korzysci-78/> [dostęp: 14.01.2022].

Fotografie z wypraw na koła podbiegunowe Davida Merrona

Chińskie przysłowie mówi, że jeden obraz wart jest więcej niż tysiąc słów. W przypadku zdjęć Davida Merrona* nie sposób lepiej tego ująć. Na swoim blogu, ale także na Instagramie publikuje on zdjęcia z wypraw zarówno na Arktykę, jak i Antarktykę. Koła podbiegunowe oczami Merrona to nie tylko bezkres lodu – to przede wszystkim tętniące życiem obszary, gdzie w przypadku Arktyki króluje polarny niedźwiedź. Zarazem to świat, który w wyniku zmian klimatycznych stoi na krawędzi zagłady.

* David Merron Photography, <https://www.davidmerronphotography.com/> [dostęp: 6.07.2022]; David Merron, Instagram, <https://www.instagram.com/davidmerron/> [dostęp: 6.07.2022].

NSR umożliwia skrócenie drogi o ok. 40% w porównaniu z drogą przez Kanał Sueski. Stąd też wskazuje się na zainteresowanie Chin regionem arktycznym m.in. ze względu na szybszy szlak komunikacyjny. Z kolei drugi szlak: **Przejście Północno Zachodnie** (*North-West Passage*, NWP), jest szlakiem łączącym Pacyfik z Oceanem Atlantyckim; NWP traktowane jest przez Kanadę jako wody wewnętrzne, natomiast Unia Europejska i Stany Zjednoczone uważają go za wody międzynarodowe. W 2017 r. wszedł w życie tzw. Kodeks Polarny (pełna nazwa: Międzynarodowy kodeks eksploatacji statków na wodach polarnych), który wprowadził regulacje dotyczące żeglugi na wodach regionów polarnych. Głównym celem Kodeksu jest zminimalizowanie negatywnego wpływu żeglugi na środowisko naturalne.

Arktyka kryje także znaczące zasoby paliw kopalnianych. Szacuje się, iż może znajdować się tam 10% światowych złóż ropy i 25% gazu. Już obecnie ok. 80% rosyjskiego gazu pochodzi z Arktyki. Ponadto Rosja wydobywa tam nikiel, diamenty i metale ziem rzadkich. Surowce eksportowane z Arktyki generują ok. 14–20% rosyjskiego PKB. Dlatego też Rosja intensywnie rozbudowuje infrastrukturę wydobywczą oraz umożliwiającą przesył surowców, jak choćby terminal Jamal LNG. Działania rosyjskich firm wspierane są przez konsorcja chińskie, francuskie i japońskie¹⁹. Jednak nie tylko Rosja dąży do eksploatacji zasobów Arktyki. Na Alasce prowadzone są odwierty naftowe i to mimo obaw dotyczących ochrony środowiska i związanych z tym problemów prawnych. Osobną kwestię stanowi spór, jak daleko mogą sięgać wyłączne strefy ekonomiczne państw arktycznych, o czym już była mowa. To zaś prowadzi do kolejnego problemu – wzrostu militarzacji regionu i tym samym zmiany jego geopolitycznego znaczenia.

ale także ze względu na potencjał oddziaływania Dalekiej Północy rezonować mogą na resztę globu.

Zmiany klimatyczne, ale także rozwój technologiczny zmieniają postrzeganie ekonomiczne Arktyki w dwóch kluczowych obszarach: jako alternatywnej drogi morskiej oraz złóż surowców naturalnych. Transport morski w Arktyce to dwa główne szlaki: **Północna Droga Morska** (*North Sea Route*, NSR) – przebiegająca głównie wzdłuż rosyjskiego wybrzeża, pozwala na połączenie azjatyckiego Dalekiego Wschodu z Europą oraz wschodnim wybrzeżem Ameryki Północnej.

¹⁹ A. Legucka, *Polityka Rosji wobec Arktyki*, „Biuletyn PISM” 2020, nr 136(2068), https://pism.pl/publikacje/Polityka_Rosji_wobec_Arktiki [dostęp: 18.01.2022].

Od 2014 r. Rosja systematycznie wzmacnia swoją obecność w Arktyce. W ramach tzw. arktycznej tarczy utworzono sześć nowych baz wojskowych oraz reaktywowano 14 baz lotniczych, które nie były wykorzystywane od czasów ZSRR. Rosyjska Flota Północna dysponuje 40 bojowymi okrętami (w tym jednym lotniskowcem) i ponad 40 okrętami podwodnymi, z których część przenosi pociski balistyczne z głowicami jądrowymi. Rosja zwiększyła zasięg transatlantyckiego radaru oraz zbudowała systemy do zakłócania łączności obcych statków powietrznych i morskich. Działania rosyjskie nie pozostały bez odpowiedzi Stanów Zjednoczonych oraz NATO. Udoskonalono Drugą Flotę Północną Stanów Zjednoczonych oraz odnowiono, opuszczone przez amerykańskie wojska w 2006 r., bazy wojskowe na Islandii. Ponadto w 2019 r. ówczesny sekretarz stanu Mike Pompeo, w trakcie spotkania ministerialnego Rady Arktycznej, bardzo mocno podkreślił zagrożenia militarne w regionie, które są następstwem bezprawnych, zdaniem Stanów Zjednoczonych, działań Rosji i Kanady względem ich roszczeń do szlaków morskich w Arktyce. Co więcej, Pompeo krytycznie odniósł się do wzrostu działań Chin w regionie, wskazując, iż pod wzmożoną aktywnością naukową oraz gospodarczą (krytykowaną także przez Danię, ze względu na zaangażowanie chińskie na Grenlandii) może w przyszłości kryć się realizacja celów militarnych²⁰.

Konkluzje z rozważań

Zmiany klimatyczne w największym stopniu odciskają swoje piętno na Arktyce, gdzie ich dynamika jest znacznie większa niż dla reszty globu. Zarazem nieuregulowana traktatowo sytuacja polityczna Arktyki może budzić obawy dotyczące skuteczności działań mających powstrzymać obecne procesy. Należy pamiętać, iż w Arktyce coraz mocniej zderzają się interesy nie tylko państw arktycznych (przede wszystkim Stanów Zjednoczonych i Rosji), ale także innych potężnych graczy, jak Chiny, które same siebie potrafią zdefiniować jako „kraj zainteresowany Arktyką”. Wzrastająca geopolityczna pozycja tego regionu wiąże się z jego ponowną, stopniową militaryzacją oraz rywalizacją gospodarczą dotyczącą surowców naturalnych oraz szlaków morskich, które są pochodną postępujących zmian klimatycznych. Dlatego też Arktyka staje się obecnie jednym z kluczowych regionów, którego znaczenie w kolejnych latach będzie systematycznie rosło.

²⁰ M. Lanteigne, *Zmieniający się kształt bezpieczeństwa w Arktyce*, „NATO Review” 2019, <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2019/06/28/zmieniajacy-sie-kształt-bezpieczeństwa-w-arktyce/index.html> [dostęp: 18.01.2022].

Kalendarium

- 1982** (realizacja – 1994) – przyjęcie Konwencji o prawie morza, która *de facto* reguluje obecnie status polityczno-prawny Arktyki.
- 1996** – powołanie Rady Arktycznej przez osiem państw arktycznych.
- 2008** – utworzenie w Longyearbyen (Spitzbergen) Globalnego Banku Nasion; obecnie znajduje się tam ok. 1,1 mln. nasion ponad 5,5 tys. gatunków roślin jadalnych z całego świata.
- 2021** – odnotowanie po raz pierwszy na szczycie grenlandzkiego lodowca, na wysokości 3200 m n.p.m. opadów deszczu zamiast śniegu.

Słowniczek

- Arktyka** – obszar w zdecydowanej większości pokrytego lodem Oceanu Arktycznego wraz z przylegającymi doń lądami i wyspami, którego granicę południową najczęściej wyznacza się północnym kołem podbiegunowym.
- Rada Arktyczna** – organizacja powołana przez osiem państw arktycznych w celu współpracy i koordynacji działań w rejonie arktycznym z uwzględnieniem ludów rdzennych w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz ochrony środowiska.
- Szelf kontynentalny państwa nadbrzeżnego** – obejmuje dno morskie i podziemie obszarów podmorskich, które rozciągają się poza jego morzem terytorialnym na całej długości naturalnego przedłużenia jego terytorium lądowego do zewnętrznej krawędzi obrzeża kontynentalnego, które stanowi podwodne przedłużenie masywu lądowego państwa nadbrzeżnego oraz składa się z dna i podziemia szelfu, zbrocza i wzniesienia.

Problemy do dyskusji

1. Scharakteryzuj status polityczno-prawny Arktyki i następstwa, z jakimi się wiąże.
2. Wskaż zagrożenia, jakie niosą dla Arktyki zmiany klimatyczne.
3. Przeanalizuj temat Arktyki jako strefy rywalizacji wielkich mocarstw.

Dodatkowa literatura

- Arktyka na początku XXI wieku między współpracą a rywalizacją*, red. M. Łuszczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.
- Bożek D., *Polarniczki*, Wydawnictwo Mando, Kraków 2021.
- Mańczak J., Małecki J., *Początek końca? Rozmowy o lodzie i zmianie klimatu*, Wydawnictwo Znak Literanova, Kraków 2021.
- Wiśniewska I., *Białe. Zimna wyspa Spitzbergen*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2019.
- Witkowska M., *Kurs Arktyka. Rejs przez Przejście Północno-Zachodnie*, Wydawnictwo Alma-Pres, Warszawa 2011.

Materiał filmowy

O *Arktyce i Svalbardzie*, Fundacja HumanDoc, 2022 <https://zr.humandoc.pl/reportaze/o-arktyce-i-svalbardzie/> [dostęp:10.10.2022].

Film produkcji HumanDoc zrealizowany na Svalbardzie (2022 r.). Svalbard, czyli „tropikalny archipelag” na Dalekiej Północy. Prąd Zatokowy (Golfstrom) umożliwił w tym miejscu ludzkie osadnictwo. Złóża węgla przyciągnęły tam pierwszych eksploratorów na początku XX w. Obecnie działa tam tylko jedna kopalnia, którą norweski rząd planuje zamknąć w 2023 r. Jednak nie oznacza to wyludnienia Svalbardu. Miejsce górników w coraz większym stopniu zajmują turyści i rozrastający się przemysł turystyczny. Tysiące skuterów śnieżnych zasilanych paliwem, potrzeba ogrzania domów i hoteli – zatem znaczna ingerencja w stan środowiska – rodzą pytania o zasadność obecności człowieka w tej części świata.

